

The Position of Preserving & Protecting the Territorial Integrity of the Country in Jurisprudence & the Iranian Legal System, with Emphasis on the View of Imam Khomeini

Seyed Hassan Mousavi¹ | Ebrahim Yaghouti^{2*} | Seyed Ali Pourmanouchehri³

1. PhD Student in Islamic Jurisprudence and Law, Faculty of Literature and Humanities, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2. Associate Professor, Department of Islamic Jurisprudence and Law, Faculty of Literature and Humanities, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

3. Assistant Professor, Department of Islamic Jurisprudence and Law, Faculty of Literature and Humanities, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Article Info	Abstract
<p>Article type: Research article</p> <p>Article history: Received: November 11, 2023 Received in revised from: March 25, 2024 Accepted: April 14, 2024 Published online: July 21, 2025</p> <p>Keywords: Imam Khomeini, National security, Separatism, Territorial integrity, Territory, Nation.</p> <p>*Corresponding author: e.yaghouti@iauctb.ac.ir</p>	<p>Today, the preservation of independence and territorial integrity of countries is regarded as a principle in international law. International law and global conventions, along with the constitutions of countries, all emphasize the principle of “respect for territorial integrity.” However, ethnic and religious diversity in most countries of the world, as well as the pivotal role of “territory” in consolidating and generating power in today’s world, confronts the “territorial integrity” of countries with numerous internal and external challenges. Iran, with its ethnic and religious fault lines, is no exception. This research seeks to use a descriptive-analytical method to examine the position of protecting the country’s territorial integrity in the jurisprudence and legal system of Iran, particularly by relying on the views of Imam Khomeini as the architect and great leader of the Islamic Revolution. Accordingly, Imam Khomeini accepted territorial integrity as an Islamic and national principle, and fundamentally, the protection of the Islamic territory was one of the reasons for the establishment of his government.</p>

Cite this article: Mousavi, S. H., Yaghouti, E., Pourmanouchehri, S. A. (2025). The Position of Preserving and Protecting the Territorial Integrity of the Country in Jurisprudence and the Iranian Legal System, with Emphasis on the View of Imam Khomeini. *Matin Research Journal*, 27 (107), 69–96.

<https://doi.org/10.22034/matin.2024.423039.2214>

© The Author(s). Publisher: **Research Institute of Imam Khomeini and Islamic.**

This is an open-access article distributed under the CC BY
(license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

This article examines the position of preserving territorial integrity in Islamic jurisprudence and the Iranian legal system, focusing on the thoughts of Imam Khomeini (RA). Given the history of external threats and internal separatist activities against Iran's integrity, this research aims to explain Imam Khomeini's perspective on this issue and its position in the system of the Islamic Republic using a descriptive-analytical method.

Literature review

Previously, research has addressed the issue of territorial integrity from the perspective of international law or Iranian criminal law (such as the works of Ghasemi and colleagues, Alipour Ghoshji, and Motalebi). Some studies have also generally addressed "national security" from Imam Khomeini's viewpoint (such as research by Ashrafi and Davoodi). However, no research had specifically and comprehensively examined "preserving territorial integrity from Imam Khomeini's perspective," and this article seeks to fill this gap.

Conceptual and Theoretical Foundations:

Concept of Territorial Integrity and Domain:

Territorial integrity in international law means a state's exercise of sovereignty over its entire geographical territory and preventing secessionist activities.

In Islamic jurisprudence, the closest concept to "domain" is the term "Dār" (such as Dār al-Islām and Dār al-Kufr), which defines boundaries more based on the beliefs of the inhabitants and the type of government rather than mere geography.

Imam Khomeini, while accepting the system of modern nation-states and current political borders, simultaneously emphasized the unity of the Islamic world and considered the establishment of a single Islamic power as the ultimate ideal.

Research Findings

1. Territorial Integrity as an Islamic and National Principle:

Imam Khomeini considered the preservation of territorial integrity not only a national right but also a religious obligation: "Guarding the frontiers of Islam is among the obligations for which there is no greater obligation."

He stated that one of the primary reasons for establishing an Islamic government was to defend the country's territorial integrity and independence.

In his view, separatism is a colonial conspiracy to weaken the Islamic world, and he condemned it by referring to the disintegration of the Ottoman Empire.

2. The Entities Responsible for Preserving Territorial Integrity from the Imam's Perspective

Imam Khomeini placed the responsibility of safeguarding territorial integrity on various institutions:

- Government and Wilāyat al-Faqīh: The primary pillar for preserving territorial integrity is the Islamic government led by a just jurist.
- Armed Forces: The army and the Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC), as capable arms of the system, have direct responsibility for guarding the borders.
- Scholars and Clergy: He considered this group as the historical guardians of the independence and integrity of Islamic lands.
- The General Public: The awareness, unity, and public responsibility of the people are the most important shield against separatist conspiracies. He warned: "If you preserve your unity, Yadullāh ma'a al-jamā'ah (the hand of God is with the community)."

Position of Territorial Integrity in the Iranian Legal System:

- The Constitution, as the national covenant, emphasizes the inviolability and preservation of the country's territorial integrity in seven articles (such as Articles 9, 78, 143, 152) and considers it a public duty.
- Ordinary laws (such as the Law on Punishment of Crimes of the Armed Forces and the Law on Political Parties) also consider any action aimed at separating part of the country's territory a severe crime and, in some cases, Muḥārabah (waging war against God).

Position of Territorial Integrity in Islamic Jurisprudence:

- Although the Qur'an does not directly address "territorial integrity," numerous verses emphasize unity, brotherhood, and avoidance of division.
- Narrations from the Infallibles (AS) assign great value and virtue to guarding the borders (Murābiṭah) and defending the Islamic frontiers. For example, the Prophet (PBUH) said, "One day of guarding the frontier in the path of God is better than the world and all that is in it."
- Sound intellect, considering the necessity of social life and collective security, also necessitates the preservation of territorial integrity.

Conclusion

- From Imam Khomeini's perspective, preserving Iran's territorial integrity is a religious, national, and rational duty and is one of the main objectives of establishing an Islamic government.
- In his intellectual framework, this responsibility is a collective duty (Taklīf Kifā'ī) upon all pillars of the government and the nation (including the leadership, the government, the armed forces, the scholars, and the general public).
- National unity and vigilance against colonial conspiracies are the key to preserving the country's integrity.
- Inspired by this view, the Iranian legal system has also incorporated the protection of territorial integrity at the highest level of its laws.

This research shows that explaining and promoting Imam Khomeini's thoughts in this field can inspire strategies for strengthening national solidarity and countering separatist threats in the current situation.

جایگاه حفظ و حراست از تمامیت سرزمینی کشور در فقه و نظام حقوقی ایران با تأکید بر نظر امام خمینی (ره)

سید حسن موسوی^{id} | ابراهیم یاقوتی^{id} | سید علی پور منوچهری^۲

۱. دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۲. دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۳. استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخچه مقاله:</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۸/۲۰</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱/۱۶</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱/۲۶</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۴/۳۰</p> <p>کلیدواژه‌ها:</p> <p>امام خمینی، امنیت ملی، تجزیه‌طلبی، تمامیت سرزمینی، قلمرو، ملت.</p> <p>* نویسنده مسئول: e.yaghouti@iauctb.ac.ir</p>	<p>امروزه، حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشورها به‌عنوان یک اصل در حقوق بین‌الملل مورد توجه و تأکید قرار گرفته است. حقوق بین‌الملل و کنوانسیون‌های جهانی به همراه قوانین اساسی کشورها همه بر اصل «احترام به تمامیت ارضی» تأکید می‌کنند؛ با این حال تکرر قومی و مذهبی در اغلب کشورهای جهان و همچنین نقش محوری «سرزمین» در تجمیع و تولید قدرت در جهان امروز، «تمامیت سرزمینی» کشورها را با چالش‌های درونی و بیرونی متعددی مواجه می‌کند: کشور ایران نیز با وجود گسل‌های قومی و مذهبی از این امر مستثنا نیست. این تحقیق کوشیده تا با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی، جایگاه حراست از تمامیت سرزمینی کشور در فقه و نظام حقوقی ایران خصوصاً با تکیه بر نظرات امام خمینی به‌عنوان معمار و رهبر بزرگ انقلاب اسلامی مورد بررسی قرار دهد. بر این اساس امام خمینی تمامیت سرزمینی را به‌عنوان یک اصل اسلامی و ملی پذیرفته و اساساً حراست از سرزمین اسلامی یکی از دلایل تشکیل حکومت ایشان بوده است.</p>

استناد: موسوی، سید حسن، یاقوتی، ابراهیم و پور منوچهری، سید علی (۱۴۰۴). جایگاه حفظ و حراست از تمامیت سرزمینی کشور در فقه و نظام حقوقی ایران با تأکید بر نظر امام خمینی (ره). پژوهشنامه متین، ۲۷ (۱۰۷)، ۶۹-۹۶. <https://doi.org/10.22034/matin.2024.423039.2214>

© نویسندگان

ناشر: پژوهشگاه امام خمینی و انقلاب اسلامی

مقدمه

سرزمین همواره به‌عنوان یکی از ارکان قدرت مورد توجه جوامع انسانی بوده است. کشور ایران نیز با التفات به ظرفیت‌های طبیعی و ژئوپلیتیک خود، همواره مورد طمع همسایگان و بیگانگان قرار داشته و رقبای آن می‌کوشیدند ضمن بهره‌مندی از پهنه‌های سرزمینی کشور، از توان حکومت مستقر، به‌عنوان یک رقیب منطقه‌ای بکاهند؛ به‌نحوی که تعرض به سرزمین‌های ملی ایران در طول سه قرن منتهی به انقلاب اسلامی منجر به جدایی بخش‌های مهمی از کشور شد.

تفاوت نگاه جمهوری اسلامی به مقوله تمامیت سرزمینی در مقایسه با سلسله‌های سلطانی پیشین خصوصاً قاجار و پهلوی، منجر به شکست اقدامات گروه‌های تجزیه‌طلب و چپ‌های رادیکال در اطراف کشور و همچنین جنگ تحمیلی حزب بعث عراق شده و منجر به حفظ تمامیت سرزمینی کشور گردیده است؛ لکن در سال‌های اخیر با سر برآوردن گروه‌های متعدد واگرای قومی و مذهبی، موضوع تجزیه‌طلبی و تلاش برای جدایی بخش‌هایی از سرزمین ملی، مجدداً مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است.

امروزه نیز با توجه به وجود گسل‌های قومی-مذهبی در کشور، فعالیت این گروه‌ها با حمایت رقبای منطقه‌ای و دشمنان بین‌المللی ایران مواجه شده و منجر به بروز میدانی گرایش‌های تجزیه‌طلبانه در مناطق قومی شده است. خصوصاً اینکه جدایی‌طلبان با شناسایی خلأهای قانونی، تلاش می‌کنند با کمترین هزینه، بیشترین دستاورد را کسب کنند. علی‌رغم تحرکات مذکور، موضوع حفاظت از تمامیت سرزمینی چندان مورد توجه قانون‌گذاران، پژوهشگران و اندیشمندان قرار نگرفته است.

این تحقیق می‌کوشد، با محور قرار دادن نگرش و اندیشه امام خمینی به‌عنوان معمار و رهبر انقلاب اسلامی، ضمن بررسی اینکه «نگاه امام خمینی به مسئله حراست از تمامیت سرزمینی چه بوده است؟»، جایگاه حفظ و حراست از تمامیت سرزمینی کشور در فقه و نظام حقوقی ایران را مورد مذاقه و بررسی قرار داده و معیار مناسبی برای تقویت راهکارهای مقابله با واگرایان، به پژوهشگران این حوزه ارائه نماید.

روش تحقیق در این پژوهش استفاده از رویکرد توصیفی-تحلیلی بوده و منبع اصلی آن تألیفات، سخنان و مکاتبات امام خمینی است.

۱. پیشینه تحقیق

طبق بررسی‌های صورت گرفته به نظر می‌رسد تاکنون پژوهش مستقلی با هدف بررسی اهمیت حراست از تمامیت سرزمینی کشور با تأکید بر نگاه امام خمینی تهیه و تدوین نگردیده است. با این حال پژوهش‌هایی در زمینه «تمامیت سرزمینی» صورت گرفته و این مقوله را از حیث حقوق بین‌المللی یا حقوق موضوعه ایران بررسی کرده‌اند. برای نمونه قاسمی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان «توسل به زور به منظور دفاع از خود در اسلام با نگاهی به دیدگاه امام خمینی^(ع)» در بخش بررسی «دفاع مشروع از دیدگاه اسلام» نگاه امام خمینی را به دفاع از دارالاسلام در مقابل کفار حربی مورد بررسی قرار داده است، لکن در پژوهش پیش‌رو صدمه به سرزمین اسلامی اعم از جنگ با کفار یا تجزیه‌طلبی داخلی مورد بررسی قرار گرفته که نسبت به پژوهش مذکور گستره شمول بیشتری دارد.

همچنین علیپور قوشجی، محمدی و لطیفی (۱۳۹۷) در تحقیق «انطباق اقدامات تجزیه‌طلبی در حقوق کیفری جمهوری اسلامی» تجزیه‌طلبی را از منظر نظام حقوقی ایران مورد بررسی قرار داده و رد نموده‌اند. زینب مطلبی (۱۳۹۳) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «تبیین مسئله جدایی طلبی در حقوق بین‌الملل» به عدم جواز تجزیه‌طلبی و احترام به حق حاکمیت ملی بر تمامیت ارضی کشورها در حقوق بین‌الملل پرداخته است. برخی پژوهش‌های صورت گرفته با تأکید بر نظر امام خمینی موضوعات عمومی‌تری همچون «امنیت ملی» و «دخالت‌های خارجی» را بررسی کرده‌اند. اکبر اشرفی و حمیدرضا داودی (۱۳۹۰) پژوهش «قانون‌پذیری و امنیت ملی در اندیشه سیاسی امام خمینی» را با هدف بررسی نگاه امام خمینی به کلیت مقوله امنیت ملی تهیه و تنظیم نموده‌اند.

به‌علاوه سید هادی زرقانی در مقاله «بررسی و تبیین راهبردهای دفاعی امام خمینی در دفاع مقدس» و همچنین زهرا فروتنی در مقاله «تحلیل سیاست دفاعی امام خمینی در دفاع مقدس» در خلال بررسی اصول و سیاست‌های دفاعی امام خمینی به موضوع حفظ تمامیت سرزمینی در نگاه ایشان اشاراتی داشته‌اند.

با توجه به اینکه تاکنون هیچ پژوهشی موضوع «حفظ و حراست از تمامیت سرزمینی کشور از نگاه امام خمینی» را اختصاصاً مورد بررسی قرار نداده است، تحقیق پیش‌رو در نوع خود تحقیقی بدیع به شمار می‌آید.

۲. مبانی و چهارچوب نظری

محور پژوهش پیش‌رو شناخت منظومه مفهومی تمامیت سرزمینی و نگاه امام خمینی به مقوله حفظ و حراست از تمامیت سرزمینی است. این تحقیق می‌کوشد ضمن بیان و تنویر مفاهیم کلیدی موضوع خود، جایگاه «تمامیت سرزمینی» را در تألیفات، خطابه‌ها و مکاتبه‌های امام خمینی بررسی و تدوین نماید و با رویکرد توصیفی-تحلیلی جایگاه حفظ سرزمین ملی و اسلامی را در نظام جمهوری اسلامی ایران تبیین نماید.

۳. مبانی و چهارچوب مفهومی

۳-۱. مفهوم‌شناسی قلمرو و تمامیت سرزمینی

تمامیت سرزمینی اصطلاحی مرکب از دو واژه «تمامیت» و «سرزمین» است. «تمامیت» را کل و تمام یک چیز معنا کرده‌اند (نفیسی، ۱۳۴۳، ج ۲، ص. ۳۷۴) و «سرزمین»^۱ در ادبیات فارسی به معنای ملک، مملکت، ناحیه، کشور، اقلیم، مرزوبوم را مرادف «قلمرو» گرفته‌اند که به تفصیل به آن خواهیم پرداخت. اصطلاح «تمامیت ارضی» یا «یکپارچگی سرزمینی» اصطلاحی متداول در حقوق بین‌الملل است که مبتنی بر اعمال حاکمیت یک دولت ملی در تمامی وسعت جغرافیای خود و جلوگیری از فعالیت‌های جدایی‌خواهانه آن است.

همچنین واژه «قلمرو»، واژه‌ای فارسی است. این واژه، مرکب از دو بخش قلم و رو به‌عنوان ظرف مکان مورد استفاده قرار می‌گیرد. قلمرو یعنی «محل روان بودن قلم کسی». ناظم‌الاطباء قلمرو را این‌طور معنی کرده است: «ملکی و ولایتی که در آن نوشته قلم پادشاهی یا امیری رود و مردم آنجا نوشته او را قبول نمایند» (نفیسی، ۱۳۴۳، ذیل واژه قلمرو). علی‌اکبر دهخدا قلمرو را معادل «ملک و مملکت و ولایت متصرف» دانسته است (دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل واژه قلمرو) محمد معین در فرهنگنامه مشهور خود قلمرو را «مملکت، حوزه فرمانروایی، حوزه عمل» معنی کرده است (معین، ۱۳۸۶، ذیل واژه قلمرو) در واقع مفهوم «قلمرو» در میان متخصصان زبان و ادبیات فارسی، اجماعی است و احدی از ایشان معنای دیگری را بر این واژه بار ندانسته است.

۲-۳. مفهوم‌شناسی «سرزمین» و «قلمرو» در فقه اسلامی

از آنجاکه مفهوم قلمرو حکومت از عناوین مهم فقه سیاسی است، فقها و حقوقدانان اسلامی در طول قرون گذشته تا به امروز به بررسی پیرامون آن پرداخته‌اند. قدیمی‌ترین متن فقهی مذهب تشیع در باب مفهوم قلمرو و انواع دسته‌بندی آن - که تاکنون نیز از سوی فقهای معاصر معتبر شناخته می‌شود - مربوط به شیخ طوسی بوده و در کتاب المبسوط گردآمده است. پس از ایشان نیز در کتب فقهی شیعی این مفهوم بارها مورد توجه واقع شده است. علامه حلی در تذکرة الفقها و محمدحسن نجفی در جواهر الکلام از مفهوم قلمرو استفاده نموده و حدود شرعی آن را بیان کرده‌اند. در دوره معاصر نیز فقهای همچون سید محمدحسین طباطبایی در تفسیر المیزان و سید محمدباقر صدر در کتاب اقتصادنا در تعریف «قلمرو» از شیخ طوسی پیروی نموده‌اند. شیخ طوسی و بیشتر فقهای متقدم و متأخر^۱، جهان را به دو سرزمین کلی «دارالاسلام» و «دارالکفر» تقسیم نموده‌اند و تعداد کمی از فقها در کنار این دو تقسیم‌بندی، دارالعهد یا دارالصلح، دارالهدنه و دارالحیاد را نیز اضافه کرده‌اند (موسوی بجنوردی و دانش پور، ۱۳۸۵، ص. ۹۲) که در ادامه شرحی از تعاریف موجود از اصطلاحات اصلی آن می‌آید.

با توجه به متون فقه سیاسی شیعه و اصطلاحات فقهی مورداستفاده فقها، نزدیک‌ترین مفهوم فقهی - حقوقی اسلام به مفهوم قلمرو و سرزمین در زبان فارسی، عنوان «دار» است. این واژه با اضافه به دیگر واژگان زبان عربی اصطلاحاتی از جمله «دارالاسلام» و «دارالکفر» (دارالحرب) را به وجود آورده است (عمید زنجانی، ۱۳۶۷، ص. ۲۱۵). این اصطلاحات به‌وضوح و روشنی جغرافیای سیاسی نوین که بر مبنای ماده و سرزمین شکل گرفته است را نفی و مرزبندی‌ها را بر اساس عقیده ساکنان سرزمین، ترسیم می‌کند؛ لکن در متون فقهی باقی مانده از فقهای متقدم و متأخر کمتر فقهی اقدام به تعریف اختصاصی واژه «دار» و یا بیان معیارهای شناخت دارالاسلام از دارالکفر نموده است.

۱. فقهای معاصر همچون آیت‌الله بروجردی، آیت‌الله منتظری، استاد محمد یزدی و استاد مصباح یزدی را می‌توان از این دسته برشمرد (ر.ک. به: عمید زنجانی و کرمی، ۱۳۸۹، صص. ۷-۲۷).

در این میان، اولین فقیه شیعی که صراحتاً اقدام به طرح بحث سرزمین و قلمرو اسلامی می‌کند، شیخ طوسی است. وی در تعریف «دار» بیان می‌دارد:

اما دار بر دو نوع است: دارالاسلام و دارالحرب. دارالاسلام بر سه قسم است: الف) سرزمینی که مسلمانان در زمان اسلام آن را ساخته‌اند و مشرکان به آن راه نیافته‌اند، مانند بغداد و بصره؛ ب) دارالکفری که مسلمانان بر آن غلبه یابند یا از طریق صلح به دست آورند و بر ساکنان آن جزیه تعیین نمایند؛ ج) داری که متعلق به مسلمانان بوده باشد و مشرکان آن را تصرف کنند، مانند طرسوس؛ اما قسم دوم از انواع دار، دارالحرب است مانند روم (شیخ طوسی، ۱۳۷۸، ص. ۳۴۳).

پس از ایشان علامه حلی، با پیروی از اسلاف خود سرزمین‌ها را به دارالاسلام و دارالکفر تفکیک نموده و در این باره می‌نویسد: دارالاسلام را شافعیه به سه دسته تقسیم نموده‌اند: الف) داری که مسلمانان آن را ایجاد کرده باشند، مانند بصره، کوفه و بغداد. ب) داری که مسلمانان آن را فتح و تملک کرده باشند و برای اهل آن جزیه تعیین نموده باشند.

ج) داری که آن را تملک نکرده باشند و بر اساس پیمان صلح برای اهل آن جزیه تعیین کنند که این قسم هم دارالاسلام است؛ چراکه حکم اسلام در آن جاری است و داری که مشرکان بر آن تسلط یابند مانند طرسوس^۱ که متعلق به اسلام بوده است و مشرکان بر آن غلبه یافتند؛ اما نظر قوی‌تر این است که دارالاسلام دو نوع است: داری که مسلمانان ایجاد کرده‌اند، مانند بغداد و داری که مسلمانان آن را فتح نموده باشند، مثل مدائن و شام (علامه حلی، ۱۳۶۹، ص. ۲۷۵).

پس از ایشان نیز فقها تقسیم‌بندی کلی سرزمین به دارالاسلام و دارالکفر را مراعات نمودند، لکن به نظر می‌رسد شهید اول برای نخستین بار تفکیک «دارالاسلام» از «دارالکفر» را مستلزم وجود معیارهای عملی و حاکمیتی دانسته است. ایشان در این رابطه بیان می‌دارد: «منظور از دارالاسلام؛ سرزمینی است که احکام اسلام در آن اجرا می‌شود

۱. نام منطقه بزرگی در استان مرسین ترکیه کنونی و در ۴۰ کیلومتری آدانا است. این منطقه پس از گسترش اسلام در دوره خلفای راشدین، در سال ۳۵۴ ه. ق زمان حکومت نففور (امپراتور روم شرقی) فتح گردید.

و کفار در آن به صورت معاهد زندگی می کنند و همچنین دارالکفری که در آن احکام اسلام جاری است، اما دارالکفر سرزمینی است که احکام کفار در آن اجرا می شود). ایشان ملاک امکان اجرای احکام اسلامی به وسیله مسلمانان را انتخاب نموده است و حتی دارالکفری که در آن مسلمانان در اجرای احکام اسلام آزادند را دارالاسلام نامیده است (شهید اول، ۱۴۱۷، ص. ۷۸). البته شاید بتوان گفت ایشان علاوه بر این معیار، ملاک برپایی حکومت را پذیرفته اند؛ چراکه در همه موارد ابتدا بر اساس نوع حکومت بدان سرزمین اطلاق دارالاسلام یا دارالکفر نموده اند و سپس امکان اجرای احکام را در نظر گرفته اند یا امکان اجرای احکام اسلامی را در معنای اعم آن یعنی حاکمیت مسلمانان به کار گرفته اند (عمید زنجانی و کرمی، ۱۳۸۹، ص. ۲۷) همچنین ملامحسن فیض کاشانی نیز همان تعبیر شهید اول را در تعریف دارالاسلام به کار برده است: «دارالاسلام ای التی ینفذ فیها احکامه» (فیض کاشانی، بی تا، ص. ۲۳۳).

فقه‌های معاصر نیز فارغ از تعریف ایشان از «دارالاسلام» و معیارهایی که برای احراز آن در نظر می گیرند عموماً سرزمین و قلمرو اسلامی را بر اساس عقیده اسلامی در نظر گرفته و مرزبندی‌های معاصر بر اساس دولت-ملت‌های نوین را نادیده انگاشته اند. آیت الله بروجردی در بحث لقطه و در تفسیر این قسمت از حدیث مبارک امام^(ع) «اذا كان الغالب علیها المسلمین» (شیخ طوسی، ۱۴۰۷، ص. ۳۶۸)؛ غلبه مسلمین را در برقراری حکومت و ریاست مسلمین بر آن سرزمین دانسته اند و دارالاسلام را این گونه تعریف نموده اند: «سرزمین اسلامی، آن سرزمینی است که تحت حکومت مسلمین باشد که در مقابل سرزمین کفر و سرزمین جنگ تعریف می شود»^۱ (طباطبایی بروجردی، ۱۴۱۶، ص. ۳۰۱).

در مجموع به نظر می رسد، روایات مطرح شده و نظرات فقهای امامیه این است که مفهوم دارالاسلام مبتنی بر تعداد جمعیت نیست؛ بلکه وابسته به برپایی حکومت و اقتدار است، حتی اگر حکومت مسلمانان حکومت امام معصوم و یا امام عادل نباشد؛ چه مسلمانان در اکثریت جمعیتی قرار داشته باشند و چه در اقلیت به سر برند.

۱. «أرض الاسلام ای الارض التی تكون تحت رئاسة الاسلام و حكومة المسلمين فی مقابل ارض الكفر و دار الحرب».

بنابراین دارالاسلام عبارت است از کلیه کشورهایی که در قلمرو حکومت مسلمانان هستند. اتباع این کشورها معمولاً مسلمان هستند و اگر اقلیت غیرمسلمانی هم وجود داشته باشد، تحت شرایطی از حقوق خاصی برخوردارند، ولی باین حال، تابع حکومت مسلمانان هستند و در هر سرزمینی که حکومت کفار وجود داشته باشد؛ آن سرزمین «دارالکفر» محسوب می‌شود. اتخاذ این معیار ما را بسیار به مفهوم دولت-کشور در حقوق نزدیک می‌سازد و ضابطه تشخیص «دارالاسلام» را از معیارهای ذهنی به سوی معیار عینی سوق می‌دهد. در طول تاریخ اسلام، در ابتدا حدود «دارالاسلام» منطبق بر سرحدات قلمرو خلافت بود. لیکن با به قدرت رسیدن سلاطین و کاهش قدرت خلیفه کلیه کشورهای و سرزمین‌هایی را که حاکم مسلمان در آن حکومت می‌کرد دربر گرفت (عمید زنجانی و کرمی، ۱۳۸۹).

۳-۳. مفهوم شناسی «قلمرو» در علم حقوق و جغرافیای سیاسی

دانشمندان و نظریه‌پردازان حوزه جغرافیای سیاسی تعاریف نسبتاً مشابهی از «قلمرو» و «سرزمین» ارائه کرده‌اند. برای نمونه گروتر در این باره نوشته است: «قلمرو در عرف عقلا نشان‌دهنده محدوده مالکیت و حاکمیت یک واحد اجتماعی بر یک محدوده جغرافیایی در شکل زمین و منابع مادی آن است. از این رو، واژه قلمرو ناظر به فضای محدود شده‌ای است که افراد و گروه‌ها از آن به عنوان محدوده اختصاصی استفاده و دفاع می‌کنند» (گروتر، ۱۳۸۳، ص. ۴۷) و یا کویانی‌راد این گونه تعریف کرده است که «مفهوم قلمرو در حوزه رفتار انسان‌ها به سطحی از زمین اطلاق می‌شود که گروهی خاص یا موجودیتی سیاسی، مدعی مالکیت و حاکمیت بر آن است؛ بنابراین قلمروها نشان‌دهنده اعمال قدرت بر فضا هستند که در عالی‌ترین سطح در قالب کشورها سر برآورده‌اند» (کویانی‌راد، ۱۳۹۲).

همچنین بیگدلی اجزا و عناصر قلمرو ملی را این گونه ذکر کرده است: «امروزه سرزمین یا قلمرو بخش جدایی‌ناپذیر در ساختار کشورها در قوانین بین‌المللی است. از این رو قلمرو کشور عبارت است از سرزمینی (اعم از زیرزمین، آب‌های داخلی و هم‌مرز، فضای هوایی و برخی منابع دریایی نزدیک سواحل این سرزمین) که حکومت مدعی مالکیت آن است و کشورهای دیگر نیز این ادعا را به رسمیت می‌شناسند» (بیگدلی، ۱۳۸۷، صص. ۶۸-۶۷).

در مجموع و از نگاه جغرافیای سیاسی، قلمرو یک کشور، فضایی است جغرافیایی که اول برای سکونت گروه انسانی دوم کالبدگیری مفهوم کشور و سوم برای اعمال حاکمیت حکومت، شناخته شده و از ارکان جدانشدنی یک کشور شمرده می‌شود. از نظر کنوانسیون مونتو ویدئو که در سال ۱۹۳۳ تصویب شده است کشوری به رسمیت شناخته می‌شود که چهار ویژگی داشته باشد: جمعیت دائمی؛ سرزمین معین؛ حکومت؛ حاکمیت (موسی زاده، ۱۳۸۳، ص. ۳۵).

برخی از پژوهشگران حوزه حقوق عمومی قائل بر عمومیت «قلمرو» نسبت به «سرزمین» شده و سرزمین را جزئی از قلمرو حاکمیت‌ها دانسته‌اند (عمید زنجانی، ۱۳۶۷، ص. ۱۶۶)؛ لکن با وجود اختلاف نظرها در رابطه با تحولات مفهومی این دو واژه، در متون حقوق بین‌الملل، سرزمین و قلمرو یکسان دانسته شده، بخش جدایی ناپذیر ساختار کشورها شناخته شده‌اند (هاگت، ۱۳۷۹، ج ۲، ص. ۳۵۱).

۴-۳. تناقض مفهوم قلمرو در معارف دینی و سیاست معاصر و بررسی نگاه امام خمینی

با توجه به تعاریف صورت گرفته نسبت به مفهوم سیاسی قلمرو حاکمیت در فقه اسلامی و آنچه اکنون حقوق بین‌الملل و جغرافیای سیاسی از مفهوم «قلمرو» یاد می‌کنند، موجب پدید آمدن دوگانگی و تناقض در مبانی بررسی علمی این موضوع است. در این رابطه دو دیدگاه عمده مطرح است که در فقه سیاسی معاصر و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز خودنمایی می‌کند:

دیدگاه نخست برگرفته از مبانی عقیدتی-فکری فقهای متقدم اسلامی است که معتقد به مرزهای عقیدتی اسلام است. نظام سیاسی جهان اسلام مقید به جغرافیای خاص و مرزکشی‌های سرزمینی نیست و طبعاً تعدد حکومت در جهان اسلام پذیرفته نیست. این نظریه معتقد است، سرزمین‌ها و مرزبندی‌های موجود بر اساس قهر و غلبه پدید آمده و مشروعیت ندارد (حائری، ۱۳۶۷، ص. ۲۶۷). برخی از فقها صریحاً این رویه را اتخاذ نموده و گفته‌اند: «حدود جغرافیایی که در شهرها و کشورهای اسلامی برقرار شده است، هیچ‌گونه ارزشی ندارد. این حدود تا پیش از قرن ۱۷ میلادی وجود نداشته است» (حسینی شیرازی، ۱۳۶۱،

ص. ۱۵۶) برخی نیز به صورت تلویحی و ضمنی آن را تأیید کرده‌اند: «سرزمین مسلمانان نسبت به همهٔ آنان، مانند خانهٔ هرکدام از آنان نسبت به اوست» (نجفی، ۱۳۶۷، ج ۸، ص. ۵۶).

دیدگاه دوم که به نظریات دانشمندان علوم سیاسی قرابت بیشتری دارد، بیشتر در میان فقهای متأخر مطرح است. به باور ایشان حکومت‌های اسلامی می‌توانند در کوتاه‌مدت و به‌طور موقت، قلمرو و مرزهای جغرافیایی معینی داشته باشند و در کنار دولت‌های دیگر به حیات خویش ادامه دهند و با دنیای پیرامون خود اعم از جهان اسلام و غیر اسلامی، روابط لازم را برقرار کنند؛ این امر با پذیرش یکپارچگی سرزمین‌های اسلامی تعارضی نخواهد داشت. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز - که هفت اصل آن به تمامیت سرزمینی و تغییرناپذیری آن اختصاص یافته - متأثر از چنین نگرشی است (ابراهیمی، ۱۳۷۹، ص. ۳۳۱).

امام خمینی نیز به‌عنوان یک فقیه جامع‌الشرایط و آگاه به مختصات دوران، ضمن پذیرش ضوابط حاکم بر کشورها و حقوق بین‌الملل، قائل به حفظ استقلال کشور در نظام حاکم جهانی بوده و درعین حال اتحاد، همبستگی و تشکیل یک قدرت اسلامی مشتمل بر همهٔ سرزمین‌ها و ملت‌های مسلمان را دنبال کرده است.

وی در رابطه با تبیین اصول سیاست خارجی دولت اسلامی ضمن تأکید بر حفظ استقلال و ارتباط با کشورهای دیگر اظهار نموده است:

و الآن از قراری که من شنیدم شیطنت دیگری می‌کنند و آن این که؛ ما چرا با دولت‌ها رابطه داشته باشیم؟ ما می‌رویم به سراغ ملت‌ها و با دولت‌ها هیچ کاری نداریم! که این هم نقشه‌ای است که اخیراً تعقیب می‌شود. ابرقدرت‌ها و امریکا خیال می‌کردند که ایران به‌واسطه انقلابی که کرده است و می‌خواهد استقلال و آزادی را که يك مسئله تازه و برخلاف رویهٔ همه حکومت‌هاست به دست بیاورد، به‌ناچار منزوی خواهد شد، وقتی که منزوی شد زندگی نمی‌تواند بکند، که دیدند نشد و ایران روابطش با خارجی‌ها زیادت‌ر گردید. حالا به این مطلب افتادند که؛ ما چکار داریم به دولت‌ها، اینها همه ظالم و کذا هستند و ما باید با ملت‌ها روابط داشته باشیم. که این هم نقشه تازه و مسئله بسیار خطرناک و شیطنت دقیقی است. ما باید همان‌گونه که در زمان صدر اسلام، پیامبر سفیر به این طرف و آن طرف

می‌فرستاد که روابط درست کند عمل کنیم و نمی‌توانیم بنشینیم و بگوییم که با دولت‌ها چکار داریم. این برخلاف عقل و برخلاف شرع است و ما باید همه با همه رابطه داشته باشیم... (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۹، ص ۹۳).

او در عین حال که رفتار نبوی را سرلوحه حکومت خود قرار می‌داد و دولت‌های متعدد را به رسمیت می‌شناخت، اتحاد اسلامی را نیز دنبال می‌کرد:

و اما راجع به روابط ما با دولت‌های اسلامی - بلکه با همه دول - يك روابطی است؛ اما با همه دول يك روابط سیاسی است که البته دولت ما با آن‌ها روابط را یا ایجاد می‌کنند یا تحکیم می‌کنند؛ و روابط ما با دولت‌های اسلامی همیشه باید قوی باشد. دولت‌های اسلامی باید به منزله يك دولت باشند؛ کأنه يك جامعه هستند، يك پرچم دارند، يك کتاب دارند، يك پیغمبر دارند. اینها همیشه باید با هم متحد باشند، با هم علاقه‌های همه‌جانبه داشته باشند؛ و اگر ... این آمال حاصل بشود که بین دولت‌های اسلامی از همه جهات وحدت پیدا بشود، امید است که بر مشکلات خودشان غلبه کنند و يك قدرتی بزرگ‌تر از قدرت‌های دیگر در مقابل سایر قدرت‌ها باشند (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۷، ص ۱۹۹).

به نظر می‌رسد نگاه امام خمینی به فقهای معاصرین نزدیک است که ضمن پذیرش مرزهای عقیدتی و تفکیک جهان به دارالاسلام و دارالکفر، قائل به پذیرش موقت نظام حقوقی جاری در فضای بین‌الملل بوده و مرزهای ملی را محترم می‌شمارند.

۵-۳. عوامل مؤثر در حفظ تمامیت سرزمینی کشور

بی‌شک حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور برای هر هویت سیاسی مستقل در جهان، به‌عنوان یکی از اولویت‌های شناخته‌شده و قطعی است. هر کشوری در پی حفظ سرزمین جغرافیایی به‌عنوان بستر حاکمیت و رفاه اجتماعی ملت خویش است. دانشمندان علوم سیاسی برای حفظ استقلال ملی و ساختار جغرافیایی آن سه عامل اصلی معرفی می‌کنند.

۱. افرادی که در نقش کارگزاران سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، نظامی و قضایی در کشور فعالیت دارند؛
۲. نهادها و سازمان‌هایی که برای تولید یا حفظ امنیت ملی فعالیت می‌کنند؛
۳. شهروندان که اساساً بدون حضور و نقش‌آفرینی آن‌ها امنیت ملی محقق نمی‌شود.

۱-۵-۳. وظیفه حاکمیت و دولت

در اندیشه جمهوری اسلامی حکومت و ولایت از آن خداست و به دستور او پیامبران و معصومین (علیهم السلام) عهده دار این مهم بر روی زمین شده اند؛ حکومت فقیه در دوره غیبت کبرای امام معصوم (عجل الله تعالی فرجه) نیز وظیفه دارد بر اساس عدالت، انصاف، اجتناب از توجهات نژادی و قبیله‌ای، رعایت اصول تألیف قلوب و... حکومت کرده و با رعایت موازین حکومت اسلامی و دوری از استانداردهای نادرست و گمراه کننده رایج در دنیا نظیر لیبرالیسم و کمونیسم به نحوی حکومت کند که هیچ یک از اقوام و قبایل و بلکه هیچ یک از آحاد ملت، خود را با حکومت اسلامی بیگانه ندانسته و حکومت را یار و یاور خود در حل مشکلات زندگی بدانند.

تحقق حقوق شهروندی در جامعه اسلامی و ارائه آزادی‌های مشروع که در فصول و اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی به آن پرداخته شده است، نه تنها می‌تواند از تحركات جدایی طلبانه در مرزهای کشور جلوگیری کند بلکه سد و سپری است در مقابل تهاجم بیگانگان و کفار به کشور اسلامی.

۲-۵-۳. وظیفه نیروهای مسلح و مسئولین امنیت

از ارکان حفاظت و حراست از تمامیت سرزمینی کشور که در فقه اسلامی به آن پرداخته شده و در قوانین موضوعه نظام جمهوری اسلامی بر آن تأکید شده است، نیروهای مسلح و حافظ امنیت است. در فقه اسلام با عناوین «سبقت و رمایه»، «مراپین» و «مجاهدین» بر وجود نیروهای متخصص در جنگ و جهاد و وجود زیرساخت‌های فنی و لوجستیکی تأکید شده است و با بیان روایاتی در ارزش و اهمیت مرابطه و حفاظت از سرزمین‌های دارالاسلام، بر این اقدام تأکید فراوان شده است.

در اندیشه جمهوری اسلامی نیز در اصول قانون اساسی، خصوصاً در اصل ۱۴۳ آن به حفاظت ارتش جمهوری اسلامی از تمامیت سرزمینی کشور تأکید شده است که نشان‌دهنده اهمیت حفاظت از تمامیت سرزمینی کشور و نقش ارتش جمهوری اسلامی در آن است.

۳-۵-۳. وظیفه آحاد مردم

در ابواب متعدد فقه اسلامی به نقش مردم در تولید و حفظ امنیت دولت اسلامی در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و خصوصاً حفاظت از تمامیت ارضی کشور اشاره و تأکید شده است. یکی از مباحث فقهی مهمی که اساساً بر نقش مردم مبتنا دارد «امر به معروف و نهی از منکر» است که بعضاً در قالب نهاد حسبه مورد توجه فقها قرار گرفته است. اصولاً امر به معروف و نهی از منکر ناظر بر مسئولیت مدنی مردم در نظارت بر قدرت و ثروت و روابط آن در جامعه اسلامی است که ثمره آن حفظ نفس و مال و دین است (لکزایی، کریمیان و نباتیان، ۱۳۹۵، صص. ۵۴-۵۵).

امام خمینی رهبر انقلاب اسلامی نیز در سال ۱۳۵۸ دستور تأسیس اداره «امر به معروف و نهی از منکر» را این گونه صادر کردند:

شورای انقلاب اسلامی به موجب این مرقوم مأموریت دارد که ادارهای به اسم «امر به معروف و نهی از منکر» در مرکز تأسیس نماید؛ و این اداره، مستقل و در کنار دولت انقلابی اسلامی است و ناظر به اعمال دولت و ادارات دولتی و تمام اقشار ملت است (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۹، ص ۲۱۳).

در فقه و سیاست جمهوری اسلامی مردم نقش به سزایی در اداره حکومت و استمرار حرکت اسلام در میان خود دارند. علاوه بر مسئله امر به معروف و نهی از منکر و نهاد حسبه اصرار اسلام بر تعاون و شورا نیز در همین بحث قابل بررسی است. در مجموع به نظر می رسد عدالت حکومت، قدرت دستگاه های امنیتی و نیروهای مسلح و مسئولیت پذیری عمومی مردم به عنوان سه عامل مؤثر در حفظ و حراست تمامیت سرزمینی مؤثر است که مسلماً امکان و ظرفیت بررسی تفصیلی هریک از سه عامل مذکور در این تحقیق وجود ندارد.

۴. جایگاه سرزمین و تمامیت سرزمینی در نظام حقوقی ایران

حراست از «تمامیت سرزمینی» در نظام حقوقی ایران نیز از جایگاه ویژه ای برخوردار است. قانون اساسی به عنوان مهم ترین رکن نظام حقوقی نظام جمهوری اسلامی که متأثر از نگاه و اندیشه امام خمینی است، ارزش و اهمیت والایی برای حفظ و حراست از تمامیت سرزمینی کشور قائل است. در هفت اصل قانون اساسی کشور (بند ۱۱ از اصل سوم، نهم، هفتاد

و هشتم، یک‌صدم، یک‌صد و چهل و سوم، یک‌صد و پنجاه و دوم، یک‌صد و هفتاد و ششم) به اهمیت حفظ تمامیت سرزمینی کشور پرداخته و علاوه بر دولت، مردم را نیز مسئول این امر دانسته است.

همچنین قوانین موضوعه کشور (جزایی و مدنی) نیز در موضوعات مختلف به حفظ و حراست از تمامیت سرزمینی کشور تأکید نموده‌اند. برای نمونه در قانون نحوه فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی (مصوب مجلس شورای اسلامی ۱۳۹۵/۰۸/۲۶) یکی از ممنوعیت‌های فعالیت احزاب، اقدامات «مخل آزادی، استقلال، تمامیت ارضی و وحدت ملی، منافع ملی و مصالح جمهوری اسلامی ایران و نظم عمومی» برشمرده شده است.

و یا در نمونه‌ای دیگر ماده ۹ قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران (مصوب مجلس شورای اسلامی ۱۳۷۱/۰۵/۱۸) اشعار می‌دارد: «هر نظامی که به نحوی از انحاء برای جدا کردن قسمتی از قلمرو حاکمیت جمهوری اسلامی ایران یا برای لطمه وارد کردن به تمامیت یا استقلال کشور ایران اقدام نماید محارب محسوب می‌شود.»^۱

۵. جایگاه سرزمین و تمامیت سرزمینی در فقه اسلامی:

حفظ سرزمین‌های اسلامی و حراست از تمامیت آن، از ضروریات فقه اسلام است و فقیهان شیعه و سنی، در آثار فقهی خود به آن پرداخته‌اند. البته به جهت اینکه مسئله حفظ سرزمین‌های اسلامی از امور واضح و گاه از بدیهیات فقه سیاسی است، فقها عموماً به صورت گذرا از مسائل مربوط به آن عبور کرده‌اند و اغلب در بحث «جهاد» مباحثی از آن را مطرح نموده‌اند. مگر در پاره‌ای از مقاطع که به لحاظ آنکه سرزمین‌های اسلامی و استقلال مسلمین در معرض هجوم دشمنان قرار گرفته، فقها به تناسب شرایط زمانی بدان پرداخته و رساله‌ها، بیانیه‌ها و فتاوی‌ای از خود بجا نهاده‌اند و علاوه بر تبیین احکام و مسائل «جهاد دفاعی» مردم را به ایستادگی و مقاومت در برابر دشمنان اسلام و مسلمین تشویق نموده‌اند (ورعی، ۱۳۸۲، ص. ۲۸).

۱. ماده ۲۰ قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران: (مصوب مجلس شورای اسلامی ۱۳۸۲/۱۰/۰۹) نیز تأکید می‌کند که «هر نظامی که به نحوی از انحاء برای جدا کردن قسمتی از قلمرو حاکمیت جمهوری اسلامی ایران یا برای لطمه وارد کردن به تمامیت ارضی یا استقلال کشور جمهوری اسلامی ایران اقدام نماید به مجازات محارب محکوم می‌شود.»

گرچه قرآن کریم به‌عنوان مهم‌ترین منبع فقه اسلامی در مورد حراست از تمامیت سرزمین‌های اسلامی به‌طور مستقیم حکمی بیان نفرموده است؛ اما با ذکر آیاتی از جمله آیه ۱۰۳ از سوره مبارکه آل عمران و بسیاری دیگر از آیات قرآن همچون آیه ۱۳ سوره شوری^۱ و بیشتر آیات سوره مبارکه حجرات، انسان‌ها و جوامع انسانی را به همگرایی، وحدت، اخوت و دوری از تفرقه و همچنین مقابله با کفار و دشمنان سرزمین اسلامی فراخوانده است.

همچنین روایات متعددی از حضرت رسول‌الله (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و ائمه معصومین (علیهم‌السلام) در رابطه با حفاظت از تمامیت سرزمین‌های اسلامی نقل و ثبت شده است. برای نمونه در روایت مشهور به «حدیث یونس» که صحت اسنادی آن موردپذیرش فقها و علمای عظام شیعی است (منتظری، ۱۴۰۹، ج ۴، ص ۳۰۵)، راوی در رابطه با شخصی که به‌ناچار در دوره حکومت جور بنی‌العباس - به مرزبانی سرزمین اسلامی شتافته است، از امام رضا^(ع) پرسید: اگر هنگام مرابطه، دشمنان خارجی به شخص پاسدار حمله کنند، او چه باید بکند؟ حضرت پاسخ داد: برای حفظ نظام و بیضه اسلام باید بجنگد. راوی پرسید: یعنی جهاد کند؟ حضرت پاسخ داد: نه مگر وقتی که از جانب دشمن برای سرزمین مسلمین و جامعه آن‌ها احساس خطر کند؛ آیا تو فکر نمی‌کنی اگر رومیان بخواهند وارد سرزمین مسلمین شوند، باید از آن‌ها جلوگیری و ممانعت به عمل آورد! بنابراین آن شخص در درجه اول فقط مرزبانی می‌کند و نه جنگ؛ اما اگر از حمله اجانب برای نظام و بیضه اسلام و مسلمین بترسد، باید بجنگد. در این صورت به نیت دفاع از خود و مسلمین می‌جنگد و نه به‌عنوان حمایت از سلطان؛ برای اینکه اگر اسلام و نظام مسلمین منهدم شود و از هم پاشد، نام رسول خدا از میان خواهد رفت (حر عاملی، ۱۴۰۹، ص ۱۴۷).

همچنین روایات متعددی از سوی معصومین (علیهم‌السلام) در رابطه با ارزش مرزبانی و حفظ ثغور مسلمین ثبت و ضبط شده است که نشانگر اهمیت سرزمین‌ها و کیان اسلامی است. برای نمونه رسول خدا^(ص) در رابطه با اهمیت مرزبانی و حفاظت از ثغور سرزمین‌های اسلامی فرموده است: «یک روز مرزداری در راه خدا از دنیا و آنچه در دنیاست بهتر است»

۱. «أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَ لَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ»؛ «دین را برپا دارید و در آن تفرقه‌اندازی نکنید» (شوری: ۱۳).

(بخاری، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۳۲). یا فرموده است: «يك روز حفاظت از مرزهای كشور اسلامی بهتر است از هزار روز حفاظت از غیرمرزها»^۱ (محقق حلی، ۱۴۰۸، ص ۳۱۲).

همچنین عقل نیز به عنوان یکی از منابع فقه اسلامی به حراست از سرزمین و منافع میهنی امر می کند. حفظ تمامیت سرزمین، منافع و اقتدار میهنی، از مسائل جدید و نیافته بشری نبوده و در تمامی ادوار تاریخی بشر مورد توجه بوده است. ابن خلدون از متفکرین اسلامی، با توجه به فطری بودن زندگی اجتماعی برای انسان، وجود حکومتی مقتدر و سرزمینی یکپارچه را از ضروریات حیات سالم بشری عنوان نموده است (ابن خلدون، ۱۹۸۷، ج ۱، ص ۲۲۵).

در طول تاریخ بشری، انسان‌ها همواره با وجود اتحاد و وحدت، سیر پیشرفت مادی و معنوی را طی کرده و همیشه تشمت و چنگدگانی مانع پیشرفت حقیقی ایشان بوده است. وجود وحدت در میان انسان‌ها خصوصاً که این وحدت منشأ روحانی و الهی داشته باشد می تواند مانع از بین رفتن اثرژی و عمر انسان‌ها شود.

بنا بر مستندات ارائه شده مبنی بر اصرار شارع مقدس بر حفظ وحدت اجتماعی مسلمین و اجتناب از هرگونه تشمت و پراکندگی و همچنین مصادیق متعدد حفاظت از تمامیت سرزمینی دارالاسلام در دوره شرعی (پیامبر مکرم اسلام و ائمه اطهار) که به سیره متشرعه متصل گردیده است؛ و همچنین پیروی از ضروریات عقلی، فقه اسلامی حفظ تمامیت سرزمینی دارالاسلام را واجب شمرده و آن را وظیفه سطوح مختلف جامعه اعم از احاد امت اسلامی، حکومت مستقر و نیروهای نظامی جامعه مسلمین می داند. این وظیفه از جمله واجبات کفایی است.

۱. در صحیفه سجادیه مناجاتی از حضرت زین العابدین امام علی بن حسین^(ع) با عنوان «مناجات اهل الثغور» نقل شده است (علی بن حسین، ۱۳۷۹، ص ۲۵۶) که نگاه حضرت به موضوع حفاظت و حراست از مرزها را به خوبی نمایش می دهد. نکته قابل توجه آنجاست که امام در حالی این مناجات را زمزمه و ثبت فرموده اند که حکام جائز بر منبر رسول خدا مسلط بودند. در بخش هایی از مناجات مذکور آمده است: «پروردگارا ثغور و سرحدات مسلمین را به عزت و جلال خود محفوظ بدار و سپاهیان اسلام را که به حمایت و پاسداری مرزهای مملکت اسلامی همت گماشته اند به قوت و قدرت کامل خود یاری کن».

۶. نگاه امام خمینی به حفظ و حراست از تمامیت سرزمینی

امام خمینی به‌عنوان یکی از فقهای برجسته در قرن گذشته، سرزمین را یک ارزش و موهبت الهی دانسته و حفظ تمامیت سرزمینی را اساس امنیت و رشد اجتماعی عنوان نموده است. فتوای فقهی ایشان در این باره صریح و روشن است: «حفظ ثغور اسلام جزء فریضی است که هیچ فریضه‌ای بالاتر از آن نیست» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۶، ص. ۴۶۵). امام در ساماندهی نظریه ولایت فقیه نیز به وظیفه حکومت برای حفظ تمامیت ارضی تأکید نموده و می‌نویسد:

هیچ کس نمی‌تواند بگوید دیگر لازم نیست از حدود و ثغور و تمامیت ارضی وطن اسلامی دفاع کنیم؛ یا امروز مالیات و جزیه و خراج و خمس و زکات نباید گرفته شود؛ قانون کیفری اسلام و دیات و قصاص باید تعطیل شود. هر که اظهار کند که تشکیل حکومت اسلامی ضرورت ندارد، منکر ضرورت اجرای احکام اسلام شده و جامعیت احکام و جاودانگی دین مبین اسلام را انکار کرده است (امام خمینی، ۱۳۸۱، صص. ۲۸-۲۷).

ایشان در سال ۱۳۵۸ و در کوران تحركات تجزیه طلبانه در مرزهای کشور، در جلسه‌ای با دانشجویان دانشگاه تهران و خطاب به گروه‌های تجزیه طلب که به‌ظاهر گرایش‌های مردمی و توده‌ای هم داشتند می‌گوید:

ما که می‌خواهیم جلوی اجنبی را بگیریم، می‌خواهیم مملکتمان يك مملکت باشد، می‌خواهیم مستقل باشد، می‌خواهیم تجزیه نشود، چطور رفتید افتادید اطراف مملکت و با هر بساطی که می‌توانید می‌خواهید تجزیه را درست کنید؟ شما خدمتگزار این مملکت هستید؟ اگر خدمتگزارید چطور تجزیه می‌خواهید بکنید يك مملکت را؟ این تجزیه به نفع کیست؟ به نفع ایران است؟ به نفع ملت ماست؟ یا آن هم به نفع دیگران است؟ (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۸، ص. ۱۳۷).

وی همچنین «تمامیت سرزمینی» را همچون استقلال و حق حاکمیت، یک «حق» ملی دانسته و صدمه به آن را تهدیدی از سوی قدرت‌های جهانی می‌شمرد. برای نمونه امام

در پیام خود به لئونید برژنف^۱ اظهار داشته است: «امید است به همان گونه که در پیام خود آرزو کرده‌اید احترام به حق حاکمیت ملت‌ها و تمامیت ارضی کشورها و عدم مداخله در امور دیگران پیوسته مورد توجه شما و سایر رهبران جهان باشد» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۲، ص ۳۴۲). ایشان همچنین در پیام دیگری به نامبرده اقدام علیه تمامیت سرزمینی کشورها را برخلاف موازین بین‌المللی و صلح جهانی خوانده‌اند: «امیدواریم که صلح جهانی بر پایه استقلال ملت‌ها و عدم مداخله در امور یکدیگر و مراعات اصل حفظ تمامیت ارضی کشورهای منطقه بنا گردد و هر گونه تعرضی به کشورهای دنیای سوم و اسلامی و بخصوص در این منطقه برخلاف موازین است» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۲، ص ۱۵۳).

همچنین امام خمینی سرزمین را مایه قدرت دولت‌های اسلامی دانسته و معتقد است، یکی از راه‌های دشمنی کفار برای تضعیف دین و حکومت‌های دینی «تکه‌تکه کردن» این سرزمین‌هاست. برای نمونه ایشان در رابطه با امپراتوری عثمانی بیان می‌دارد:

بعد از اینکه در آن جنگ - با آن بساط - غلبه پیدا کردند، تجزیه کردند دولت عثمانی را به دول بسیار کوچک کوچک. برای هر يك از آنها هم یا امیری قرار دادند یا سلطانی قرار دادند یا رئیس جمهوری قرار دادند؛ آنها در قبضه مستعمره‌چی‌ها و ملت بیچاره در قبضه آنها. با این وضع يك دولت عثمانی با آن مجد را زمین زدند. ... این دولت عثمانی در تحت ظل خلافت اسلامی، در تحت ظل اتکای به قرآن مجید، آن مجد را داشت. بعد از آنکه تجزیه شد، در زمان ما، در زمان آتاتورک خبیث، اسلام را در آنجا لغا کردند؛ و الآن دولت ترکیه دولت مسلم نیست (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۳۷۵).

در جای دیگر ایشان واگرایی و قوم‌گرایی که منجر به جدایی سرزمین‌های اسلامی می‌شود را طریقه استعمارگران دانسته و آن را مسیری برای تسلط بر جوامع اسلامی و انسانی عنوان کرده‌است:

از کارهای دیگری که کردند این است که بین طوایف مقابله می‌اندازند که [توانند] مجتمع باشند. ترسیدند که اگر اسلام باشد همه مجتمع می‌شوند، اسلام

را خواسته‌اند بزنند. اگر علما و روحانیون باشند همه را تحت یک بیرق می‌برند، علما را باید از بین ببرند. خوب، حالا به این قدر هم کفایت نکردند؛ بین خود مردم جدایی بیندازند. با تبلیغات، کردستان، بلوچستان، بختیاری، خراسان، در داخل ایران، پاکستان و ایران... اینها را از هم جدا کردند؛ تکه تکه کردند. مسلمین را از هم جدا کردند؛ تکه تکه کردند. در این جنگ عمومی که غلبه پیدا کردند آن‌ها علیه عثمانی که یک دولت بسیار بزرگی بود و از مصر تا حجاز تا خیلی جاهای دیگر بود، این را تکه تکه کردند و هر جایش را به یک کسی دادند (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۷، صص. ۳۹۲-۳۹۱).

امام اساساً هدف خود از مبارزه با طاغوت و تشکیک حکومت را حفظ و حراست از تمامیت سرزمینی کشور عنوان نموده است. ایشان در اولین روزهای تبعید خود به نجف اشرف و در پاسخ به ابراز همدردی علمای اصفهان هدف خود از تقابل با حاکمیت پهلوی و تحمل تبعید و آزار حکومت طاغوت را دفاع از اسلام و جلوگیری از تسلط کفار و دستبرد ایشان به تمامیت ارضی کشورهای مسلمان اعلام نموده است: «این تبعیدها و حبس‌ها و زجرها، که برای دفاع از احکام مترقیه اسلام و دفع تسلیط اجانب به بلاد مسلمین و جلوگیری از دستبرد به استقلال و تمامیت ارضی ممالک اسلامی است... حوزه‌های مقدسه علمیه و دانشگاه‌های قدیم و جدید و طبقه جوان ملت‌های بزرگ اسلام باید خودشان را مجهز کنند... اسلام محتاج به دفاع بیشتری است» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص. ۵۸) یا در تدوین نظریه حکومت اسلامی اظهار داشته است: «از طرف دیگر، احکامی که راجع به حفظ نظام اسلام و دفاع از تمامیت ارضی و استقلال امت اسلام است، بر لزوم تشکیل حکومت دلالت دارد» (امام خمینی، ۱۳۸۱، ص. ۳۳).

پس از انقلاب اسلامی و آغاز تحرکات تجزیه طلبانه در کشور، امام این تحرکات را غیرمردمی و بدون پایگاه اجتماعی دانسته و معتقد به ایفای نقش بیگانگان در این زمینه بود. ایشان در این رابطه می‌گوید:

این غائله آذربایجان و غائله کردستان، یک چیزی نیست که ملت آذربایجان و ملت کردستان بخواهند، یک مسئله تحمیلی است؛ و از سابق امر دیکته شده. توطئه شده. این مسائل پیش می‌آید، همچو که در کردستان مطلبی پیش می‌آید.

اشخاص از همه ایران مجتمع می‌شوند آنجا. اینهایی که توطئه‌گر هستند، از همه ایران جمع می‌شوند آنجا. آن وقت با اینکه ملت کردستان، همه، هر کس با ما ملاقات کرده، کاغذها نوشته، آن‌ها «جمهوری اسلامی» را می‌خواهند و نه تجزیه می‌خواهند و نه چیزهای دیگر (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۱، ص. ۱۹۹).

۱-۶. متولیان حفظ و حراست از تمامیت سرزمینی از منظر امام خمینی

امام خمینی پیش از هر چیز دین مبین اسلام را حافظ بقای استقلال و تمامیت ارضی کشور دانسته‌اند. ایشان علما و روحانیون را به حفظ و حراست از سرزمین اسلامی فراخوانده‌اند: «حفظ اساس اسلام که حافظ و نگهبان استقلال و تمامیت کشورها و ضامن عدالت اجتماعی و آزادی‌ها است...» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۳، ص. ۲۶۷) بر همین مبنا ایشان علما و حوزه‌های علمیه را حافظ تمامیت سرزمینی کشور شمرده‌اند. «باید ملت اسلام بدانند خدمت‌هایی که علمای دین به کشورهای اسلامی در طول تاریخ کرده‌اند قابل شمارش نیست. در همین اعصار اخیر، نجات کشور از سقوط قطعی مرهون مرجع وقت «مرحوم میرزای شیرازی» و همت علمای مرکز بود. حوزه‌های علمیه و علمای اعلام همیشه حافظ استقلال و تمامیت ممالک اسلامی بوده‌اند» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص. ۳۹۷) یا خطاب به علما و روحانیون نجف‌آباد می‌گوید: «امید است حضرات اعلام، بیش از پیش، خود را برای تفانی در راه احکام مقدسه اسلام و استقلال و تمامیت ممالک اسلامی مهیا و مجهز فرمایند و از پیشامدهای ناگوار که در راه حق و حقیقت برای آن‌ها رخ می‌دهد، هراس به خود راه ندهند» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص. ۶۲).

امام خمینی معتقد است وظیفه حفظ و حراست از تمامیت سرزمینی دارالاسلام در دوره غیبت بر عهده فقهای عادل است و ایشان از طریق تشکیل حکومت و وظیفه حفاظت از ثغور مسلمین را دارند: «فقط فقهای عادلند که احکام اسلام را اجرا کرده نظامات آن را مستقر می‌گردانند، حدود و قصاص را جاری می‌نمایند، حدود و تمامیت ارضی وطن مسلمانان را پاسداری می‌کنند. خلاصه، اجرای تمام قوانین مربوط به حکومت به عهده فقهاست» (امام خمینی، ۱۳۸۱، ص. ۷۲).

همچنین امام خمینی حکومت را یکی از ارکان اصلی حفاظت و حراست از تمامیت

سرزمینی می‌دانند. ایشان در کتاب ولایت فقیه خود یکی از دلایل اصلی تشکیل حکومت در اسلام را حفظ تمامیت سرزمین اسلامی بیان نموده‌اند: «احکامی که راجع به حفظ نظام اسلام و دفاع از تمامیت ارضی و استقلال امت اسلام است، بر لزوم تشکیل حکومت دلالت دارد. مثلاً این حکم: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْعَجَلِ» که امر به تهیه و تدارک هر چه بیشتر نیروی مسلح و دفاعی به طور کلی است» (امام خمینی، ۱۳۸۱، ص. ۳۳).

ایشان نیروهای نظامی را به‌عنوان رکن حاکمیت مسئول حفاظت و حراست از تمامیت سرزمینی و مرزهای کشور معرفی نموده‌اند:

در آغاز پیروزی انقلاب اسلامی ایادی شرق و غرب و آن‌ها که صداقت و امانت و دین‌داری و میهن‌داری ارتشیان را در حماسه پیروزی درک نکرده بودند، کمربند ناپودی ارتش بستند و با شعارهای به ظاهر انقلابی و فریبنده مصمم به انحلال آن و غارت سلاح‌ها و نابودی امکانات دفاعی کشور شدند و چه بسا ساده‌لوحان نیز تحت تأثیر القانات آنان راه این هدف شوم را هموار نمودند که خداوند متعال کشور و انقلاب اسلامی ما را از توطئه شوم آنان رهایی بخشید و ارتش سرافراز ایران اسلامی همچون برق و صاعقه بر سر توطئه‌گران که در گوشه و کنار مرزها خواب تجزیه ایران را در سر پرورانده بودند فرود آمد و کردستان و گنبد و ترکمن صحرا گورستان کوردلان گردید که همه اینها از افتخارات تاریخی و فراموش‌ناشدنی ارتش قهرمان است (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱، صص. ۳۵۶-۳۵۵).

همچنین ایشان در پیامی به فرماندهان و مسئولان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی^۱ «دفاع مقدس» را ضامن «استقلال و تمامیت ارضی کشور و شکست طرح‌های توسعه طلبانه دشمنان انقلاب اسلامی» عنوان کرد (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱، ص. ۱۳۳).

امام خمینی علاوه بر حکومت و نیروهای نظامی، آحاد ملت را عهده‌دار حفظ و حراست از تمامیت سرزمینی دانسته و هوشیاری و آمادگی ایشان برای حفظ سرزمین‌های اسلامی را ضامن جلوگیری از تجزیه و تضعیف امت اسلامی می‌دانست:

آن‌هایی که انحراف داشتند و دارند، خیال می‌کردند که اگر رژیم شاهنشاهی از

۱. پیام امام به فرماندهان و مسئولان سپاه (رسالت فرماندهان سپاه در زمان صلح) در تاریخ ۱۳۶۷/۰۶/۲۶

بین برود، اسلام و ایران و همه جهاتی که در ایران هست از بین خواهد رفت و ایران تجزیه خواهد شد به دو قدرت، غافل از اینکه اسلام و ملت اسلامی اگر هوشیار باشد و اگر توجه به مسائل داشته باشد، می تواند در مقابل همه قدرت ها بایستد و می تواند منحرفین را به جای خودشان بنشاند و می تواند اداره کشور را بهتر از زمان هایی که ظلم و ستم بر این کشور احاطه داشت بکند (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۶، ص ۷۵).

از نظر امام خمینی مهم ترین راهبرد برای حفظ ارکان قدرت از جمله تمامیت سرزمینی کشور، هوشیاری ملت و اتحاد ایشان بر سر حفظ منافع ملی و تمامیت سرزمینی است: اینها می خواهند کردستان را از ایران اصلاً کنار بگذارند و ببرند سراغ یک چیزهای دیگری. نمی خواهند خدمت به شماها بکنند، قصد خدمت نیست. قصد این است که ایران را تکه تکه اش بکنند و بعد هم يك كودتا درست کنند و تماش کنند، همه اش تحت نظر دیگران و همان برنامه های سابق و همان بساط سابق را می خواهند درست بکنند.

بیدار بشوید! ملت ما باید بیدار بشود. ملتی که توانست با توانایی خودش و با مشت محکم خودش، توی دهن تمام قدرتمندا بزند، این ملت قدرتمند است؛ لکن باید وحدتش را حفظش بکند. اگر وحدتش را حفظ کند، قدرتمند است؛ یعنی خدا همراه او است. اگر شما وحدتان را حفظ کنید يَدُ اللَّهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ. با جماعت شما خدا هست (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۰، صص ۲۹۷-۲۹۶).

نتیجه گیری

تمامیت سرزمینی در عرف عقلا و علم جغرافیای سیاسی، به مالکیت و حاکمیت یک واحد اجتماعی بر یک محدوده جغرافیایی در شکل زمین و منابع مادی گفته می شود؛ این معنا نه تنها در فقه اسلامی بلکه در قوانین بین الملل نیز تثبیت شده و در بسیاری از متون حقوقی بین المللی به رسمیت شناخته می شود.

در عرف عقلا «حفاظت و حراست از تمامیت سرزمینی» به جهت اهمیت بالای حفظ وحدت اجتماعی و رعایت مصالح ملت امری لازم و ضروری است. این مهم نه تنها در

اندیشه و گفتار معمار کبیر انقلاب اسلامی امام خمینی بلکه در قانون اساسی کشور نیز با قاطعیت ذکر شده و ارکان مختلف ملت و حکومت موظف به رعایت لوازم آن شده‌اند. امام خمینی علاوه بر تأکید بر حراست از تمامیت سرزمینی کشور، این موضوع را یکی از مهم‌ترین محورهای مبارزه خود با رژیم طاغوت و تشکیل حکومت اسلامی عنوان نموده و از ابتدا نهضت اسلامی را با هدف حراست از تمامیت سرزمینی دارالاسلام آغاز نموده‌اند. در آثار به‌جای مانده از ایشان، دین مبین اسلام ضامن حفظ سرزمین‌ها دانسته شده و علاوه بر حکومت، اقشار مختلف مردم از جمله نیروهای نظامی، علما و روحانیون و همچنین عموم اقشار مسئول حراست از تمامیت سرزمینی در مقابل تجزیه‌طلبان داخلی و دشمنان بیرونی معرفی شده‌اند. در مجموع از منظر امام خمینی دفاع از سرزمین اسلامی (دارالاسلام) بر همهٔ مسلمین واجب شرعی است.

امروزه با توجه به افزایش تحرکات گروه‌های تجزیه‌طلب و حمایت‌های رسانه‌ای و لجستیکی رقبا و دشمنان ایران اسلامی از ایشان لازم است، پژوهشگران، اندیشمندان و قانون‌گذاران بار دیگر بر نگاه و شیوه امام خمینی در رابطه با اهمیت حفظ و حراست از تمامیت سرزمینی کشور اسلامی تمرکز نموده و با تأمین خلأهای اجتماعی، فرهنگی و تقنینی این موضوع در کشور، موجبات تقویت همبستگی ملی را فراهم آورند.

منابع

- ابراهیمی، محمد و دیگران (۱۳۷۹). اسلام و حقوق بین‌الملل. تهران: انتشارات سمت.
- ابن خلدون، ابوزید عبدالرحمن بن محمد (۱۹۷۸). مقدمه ابن خلدون. بیروت: دارالقلم.
- اشرفی، اکبر و داودی، حمیدرضا (۱۳۹۰). قانون پذیری و امنیت ملی در اندیشه سیاسی امام خمینی. فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، ۴(۱۵)، ۹-۳۴.
- <https://sanad.iau.ir/Journal/prb/Article/1066402/FullText>
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۵). صحیفه امام (دوره ۲۲ جلدی). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی^(ه). چاپ چهارم.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۱). ولایت فقیه (حکومت اسلامی). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی^(ه).

- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۳۷۱). جامع الصحيح، المسند المستخرج الصحيح الامام المسلم. بيروت: دارالكفر.
- بیگدلی، علی (۱۳۸۷). جهان معاصر: دولت‌های مدرن و هویت ملی. ماهنامه زمانه، ۷(۶۷-۶۸)، ۱۴-۱۹. <http://noo.rs/ThAlj>
- حائری، سید کاظم (۱۳۶۷). نقد تئوری تفکیک مرجعیت از رهبری. کیهان اندیشه، ۴(۲۲)، ۳۳-۴۴. <http://noo.rs/vCRSW>
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق). تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
- حسینی شیرازی، سید محمد (۱۳۶۱). الفقه السیاسیه. قم: دارالایمان.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). لغت‌نامه دهخدا. زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- شهید اول، محمد بن مکی عاملی (۱۴۱۷ ق). الدروس الشرعیة فی فقه الامامیه. قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسین.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۳۷۸). المسووط فی فقه الامامیه. تهران: مکتبه المرتضویه للاحياء الآثار الجعفریه.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ ق). الاستبصار. قم: مؤسسه آل‌البيت.
- طباطبایی بروجردی، سید حسین (۱۴۱۶ ق). جامع احادیث الشیعه (جلد ۲). قم: مطبعة المساحة.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۳۶۹). تذکرة الفقهاء. قم: مؤسسه آل‌البيت.
- علی بن حسین (ع) (۱۳۷۹). صحیفه سجادیه. ترجمه محی‌الدین الهی قمش‌ای، تهران: انتشارات اسلامی.
- علیپور قوشچی، سلمان، محمدی، صفدر، لطیفی، قاسم (۱۳۹۷). انطباق اقدامات تجزیه طلبی در حقوق کیفری جمهوری اسلامی ایران. ششمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم انسانی، مدیریت و کارآفرینی ایران. <https://civilica.com/doc/866273>
- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۶۷). فقه سیاسی. تهران: امیرکبیر.

- عمید زنجانی، عباسعلی و کرمی، حامد (۱۳۸۹). ماهیت سرزمین در فقه امامیه. حقوق اسلامی، ۷(۲۷)، ۷-۲۷. https://hoquq.iict.ac.ir/article_18426.html
- فیض کاشانی، ملا محسن (بی تا). مفاتیح الشرائح. بیروت: مؤسسه الأعلمی.
- قاسمی بیورزنی، قاسم، آهنگران، محمد رسول، نقیبی، سید ابوالقاسم و محبی، محسن (۱۴۰۲). توسل به زور به منظور دفاع از خود در اسلام با نگاهی به دیدگاه امام خمینی (ع). پژوهشنامه متین، ۲۵(۹۸)، ۱۰۹-۱۳۹. <https://doi.org/10.22034/MATIN.2021.289956.1891>
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1402.25.98.1.3>
- کاویانی راد، مراد (۱۳۹۲). پردازش مفهوم قلمرو از منظر جغرافیای سیاسی. برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۱۷(۴)، ۴۳-۶۲. <http://hsm.spm.modares.ac.ir/article-21-5414-fa.html>
- گروتز، یورگ کورت (۱۳۸۳). زیبایی شناختی در معماری. ترجمه جهانشاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- لک زایی، نجف، کریمیان، نورالله و نباتیان، محمد اسماعیل (۱۳۹۵). امنیت ملی دولت اسلامی از منظر فقه شیعه. سیاست متعالیه، ۴(۱۴)، ۴۱-۶۰. https://sm.psas.ir/article_25514.html
- محقق حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۸ ق). شرایع الاسلام. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- معین، محمد (۱۳۸۶). فرهنگ معین (یک جلدی فارسی). زیر نظر سید جعفر شهیدی، تهران: زرین.
- مطلبی، زینب (۱۳۹۳). تبیین مسئله جدایی طلبی در حقوق بین الملل. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی. <https://ganj.irandoc.ac.ir>
- منتظری، حسینعلی (۱۴۰۹ ق). مبانی فقهی حکومت اسلامی. ترجمه محمود صلواتی و ابوالفضل شکوری، قم: مؤسسه کیهان.
- موسوی بجنوردی، سید محمد و دانش پور، افتخار (۱۳۸۵). بررسی فقهی حدود دارالاسلام و دارالکفر با رویکردی بر اندیشه امام خمینی. پژوهشنامه متین، ۸(۳۱-۳۲)، ۸۷-۱۰۵. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1385.8.3231.5.4>
- موسی زاده، رضا (۱۳۸۳). بایسته‌های حقوق بین الملل. تهران: میزان.
- نجفی، محمدحسن (۱۳۶۷). جواهرالکلام فی شرح شرایع الاسلام. تهران: دارالکتب الاسلامی.

- نفیسی، علی اکبر (۱۳۴۳). فرهنگ نفیسی (ناظم‌الاطباء). تهران: خیام.
- هاگت، پتر (۱۳۷۹). جغرافیا ترکیبی نو. ترجمه شاهپور گودرزی نژاد، تهران: سمت.
- ورعی، سید جواد (۱۳۸۲). مبانی فقهی دفاع از سرزمین‌های اسلامی. حکومت اسلامی، ۸(۲۸)، ۴۲-۷۱. <http://noo.rs/BoF4G>

References

- Ali ibn Hossein. (2000). *Al-Sahifah al-Sajjadiyyah*. Translated by Mohi al-Din Elahi Qomshei. Tehran: Islamic Publications. [In Persian]
- Allamah Hilli, H. Y. (1990) *Tadhkirat al-Foqaha*. Qom: Al-Al-Bayt Institute. [In Arabic]
- Alipour Ghoshji, S., Mohammadi, S., Latifi, Gh. (2018). Adaptation of separatist measures in the criminal law of the Islamic Republic of Iran. *The Sixth National Conference on Modern Studies and Research in the Field of Humanities, Management and Entrepreneurship in Iran*.
<https://civilica.com/doc/866273>
- Amid Zanjani, A. & Karami, H. (2011). Nature of Land in Imami Jurisprudence. *Islamic Law*, 7(27), 7-27. https://hoquq.iict.ac.ir/article_18426.html
- Amid Zanjani, A. A. (1988). *Political Jurisprudence*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Ashrafi, A. & Davoudi, H. R. (2011). Law Abiding and National Security in Political Thought of Imam Khomeini. *Studies of International Relations Journal*, 4(15), 9-34. <https://sanad.iau.ir/Journal/prb/Article/1066402/FullText>
- Bigdeli, A. (2008). The Contemporary World: Modern States and National Identity. *Zamaneh Monthly*, 7 (67-68), 14-19. <http://noo.rs/ThAlj>
- Bukhari, M. (1992). *Al-Jami' al-Sahih, al-Musnad al-Mustahraj min al-Sahih al-Imam Muslim*. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Dehkhoda, A. A. (1998). *Dehkhoda Dictionary*. Edited by Mohammad Mo'in and Seyyed Jafar Shahidi. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- Ebrahimi, M. & et al. (2000). *Islam and International Law*. Tehran: SAMT (Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Humanities). [In Persian]
- Fayz Kashani, M. M. (n.d.). *Mafatih al-Shara'i*. Beirut: Al-A'lami Institute. [In Arabic]

- Ghasemi bivarzani, G., Ahangaran, M. R., Naghibi, S. A. & Mohebbi, M. (2023). Resort to Force for Self-Defense in Islam with an Eye on Imam Khomeini's Opinion. *Matin Research Journal*, 25(98), 109-138.
<https://doi.org/10.22034/MATIN.2021.289956.1891>
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1402.25.98.1.3>
- Grutter, J. K. (2004). *Asthetik der architektur*. Translated by Jahanshah Pakzad & Abdolreza Homayoun. Tehran: Shahid Beheshti University Press. [In Persian]
- Haeri, S. K. (1988). *Critique of the Theory of Separation of Religious Authority from Leadership*. *Kayhan-e Andisheh*, 4(22), 33-44. <http://noo.rs/vCRSW>
- Haggett, P. (2000). *A New Synthesis in Geography*. Translated by Shahpour Goodarzinajad. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Hosseini Shirazi, S. M. (1982). *Al-Fiqh al-Siyasiyyah*. Qom: Dar al-Iman. [In Arabic]
- Hurr al-'Amili, M. (1989). *Tafsil vasail Al-Shia Ela Tahsil Masail Al-Sharia*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
- Ibn Khaldun Hadrami, A. Z. (1978). *Introduction Ibn Khaldun*, Beirut: Dar al-Qalam. [In Arabic]
- Kaviani Rad, M. (2013). Conceptualizing Territory from the Perspective of Political Geography. *Spatial Planning and Planning*, 17 (4), 43-62.
<http://hsmasp.modares.ac.ir/article-21-5414-fa.html>
- Khomeini, S. R. (2002). *Velayat-e Faqih (Islamic Government)*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Khomeini, S. R. (2010). *Collection of Imam works*. Tehran: Imam Khomeini Education and Research Institute's Publications. [In Persian]
- Lakzaee, N., Nabatian, M. E. & Karimian, N. (2016). National Security of Islamic Government from the Viewpoint of Shia Jurisprudence. *Transcendent Policy*, 4(14), 41-60. https://sm.psas.ir/article_25514.html
- Mo'in, M. (2007). *Mo'in Persian Dictionary (Single Volume)*. Edited by Seyyed Jafar Shahidi. Tehran: Zarrin. [In Persian]
- Montazeri, H. A. (1988). *Foundations of the Islamic Government in Jurisprudence*. Translated by Mahmoud Salavati and Abolfazl Shakouri. Qom: Keyhan Institute. [In Persian]
- Motlabi, Z. (2014). Explaining the Issue of Separatism in International Law. *Master's Thesis*, Islamic Azad University, Central Tehran Branch.
<https://ganj.irandoc.ac.ir>

- Mousavi Bojnourdi, S. M. & Daneshpour, E. (2006). A Jurisprudential Examination of the Limits of Dar al-Islam and Dar al-Kufr with Reference to Imam Khomeini's Thought. *Matin Research Journal*, 8(31-32), 87-105.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1385.8.3231.5.4>
- Mousazadeh, R. (2004). *Principles of International Law*. Tehran: Mizan. [In Persian]
- Muhaqqiq Hilli, J. (1988). *Sharaye al Esalam fi Masayil Alhalal w Alharam*. Qom: Ismailian Institute. [In Arabic]
- Nafisi, A. A. (1964). *Nafisi Dictionary (Nazem al-Atibba')*. Tehran: Khayyam. [In Persian]
- Najafi, M. H. (1988). *Jawahir al-Kalam fi Sharh Shara'i' al-Islam*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Shahid Aval, M. (1996). *Al-Durus al-Shar'iyyah fi Fiqh al-Imamiyyah* [Islamic Lessons in Imamite Jurisprudence]. Islamic Publishing Foundation affiliated to the Jam'ah al-Mudarrisin. [In Arabic]
- Tusi, M. (1999). *Al-Mabsut fi Fiqh al-Imamiyyah*. Tehran: Maktabat al-Murtadawiyyah li-Ihya' al-Athar al-Ja'fariyyah. [In Arabic]
- Tusi, M. (1986). *Al-Istibsar*. Qom: Al-al-Bayt Institute. [In Arabic]
- Tabataba'i Borujerdi, S. H. (1995). *Jami' Ahadith al-Shi'a* (Vol. 2). Qom: Matba'at al-Masahah. [In Arabic]
- Vara'i, S. J. (2003). Jurisprudential Foundations for the Defense of Islamic Territories. *Hokumat-e Eslami*, 8 (28), 42-71. <http://noo.rs/BoF4G>